

Тема 7.

СУТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ. ЗАКОНОМІРНОСТІ І ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ

План

1. Зміст педагогічного поняття «виховання» як суспільно-історичного явища.
2. Специфіка, ознаки та функції процесу виховання.
3. Модель виховного процесу.
4. Закони виховання та їх характеристика.
5. Система принципів виховання.

I. Зміст педагогічного поняття «виховання» як суспільно-історичного явища

- Термін «виховання» в історії мав різні прояви і тлумачення. У латинській мові для визначення виховної діяльності використовували слово *education*, у французькій – *pedagogie – education*, в італійській – *pedagogia – educazione*, у німецькій – *padagogik – erziehung*, у польській – *edukacja i wychowania*. В англійській мові термін *education* означає виховання водночас як діяльність і як науку про виховання, хоча в словнику англійської мови є рідко використовуваний термін *pedagogics*.

- В українській мові виховання є похідним від слова *chovati* – *ховати, вирощувати*. В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні «оберігати (ховати) дитя від небезпеки», а згодом почало означати «вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки». Пізніше його стали тісно пов'язувати з поняттям «навчати» і часто використовували як рівнозначні. Ототожнення процесів навчання і виховання призвело з часом до дублювання понять «освіченість» і «вихованість». Нерідко вихованою людиною вважають людину освічену, що по суті неправильно.

- Про це влучно сказав невропатолог, психіатр і психолог *В. М. Бехтерєв*: «Якщо освіта спрямована на примноження людських знань і, отже, на збільшення ерудиції, то виховання розвиває розум людини, привчаючи її до синтезу й аналізу, воно слугує облагородженню душевних почуттів і формуванню та зміцненню її волі. Звідси зрозуміло: якою б освіченою не була людина, та коли розум її не відзначається певною гнучкістю, якщо почуття її залишилися на рівні глибокого егоїзму, якщо вона, зрештою, не має і волі, то вся її освіченість з погляду загальної користі буде лише баластом, і не більше. Якщо, з іншого боку, людина з освітою протягом свого розвитку отримує невідповідне спрямування почуттів і волі, то її освіченість може стати лише засобом задоволення особистих бажань і в цьому розумінні слугуватиме лише формуванню шкідливого члена нашого суспільства».

- У вітчизняній педагогіці поняття «виховання» відокремилось від поняття «навчання» у другій половині XVIII століття. В прямому значенні воно використовувалось у «Статуті народних училищ в Російській імперії» (1786). 1806 року це поняття було включено у словник Російської Академії.

Педагогічна категорія «виховання» вживається у педагогічній науці в чотирьох значеннях:

- *у широкому соціальному* – це виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, який має не лише позитивну спрямованість. Дійсність містить конфлікти і протиріччя; тут особистість набуває не тільки позитивного соціального досвіду, але і негативного;
- *у широкому педагогічному* – це виховна діяльність різних освітньо-виховних систем, які керуються педагогічними теоріями;
- *у вузькому педагогічному* – це цілеспрямована виховна діяльність педагога з метою досягнення певних виховних цілей;
- *у гранично вузькому* – це розв'язання педагогом конкретної індивідуальної проблеми виховання або перевиховання.

- **Виховання** – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості.

2. Специфіка, ознаки та функції процесу виховання.

- **Виховання** – це головний компонент педагогічного процесу, надзвичайно складне соціальне явище, спрямоване на формування у вихованців наукового світогляду, особистісних рис громадянина України на основі відродження традицій національної свідомості й самосвідомості, інтелектуального, професійного, морального, правового, фізичного, екологічного розвитку.

- Досить повне й обгрунтоване визначення процесу виховання дає *С. Гончаренко*: «Процес виховання – цілісний процес, у якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона процесу виховання характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя і учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів».

- Сучасну характеристику виховного процесу дає *І. П. Підласий*: «Процес виховання – це процес формування, розвитку особистості, який включає як цілеспрямований зовнішній вплив, так і самовиховання особистості».
- Отже, ***процес виховання*** – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості.

Специфічним для процесу виховання є:

- – цілеспрямованість;
- – двосторонність;
- – неперервність і тривалість;
- – багатогранність завдань і різноманітність змісту;
- – залежність від специфіки професійних завдань і необхідності формування громадянина України;
- – багатство форм, методів і засобів виховного впливу;
- – поступове виявлення результатів виховних впливів;
- – самокерованість.

Безумовно, із цих специфічних властивостей впливають **основні ознаки процесу виховання**:

- системність,
- цілісність,
- двосторонність,
- комплексність,
- гуманність,
- планомірність,
- націленість на конкретний результат,
- неперервність, тривалість,
- організованість.

Глибоке і правильне їх розуміння сприяє якісній організації та ефективності цього процесу.

-
- Виховний процес являє собою струнку **систему**, яка складається з певних елементів (компонентів виховного процесу), має структурні складові, відповідні його функціям. При цьому мається на увазі не проста система, а динамічна, з тенденцією до постійного саморозвитку і самовдосконалення.

- Всі ці елементи створюють цілісність і діють у комплексі. **Цілісність** і **комплексність** – закономірні властивості виховного процесу. Вони об'єктивно існують настільки, наскільки суспільство має потребу у вихованні підростаючого покоління. Звідси об'єктивно існує єдність навчання, виховання, розвитку і самовдосконалення вихованців, єдність їхньої свідомості та поведінки, єдність змістового і процесуального боків цього процесу, всебічний розвиток особистості вихованця у цьому процесі та формування громадянина України.

-
- Повна реалізація функцій виховного процесу та їх національна спрямованість передбачають чітку його **організацію, планомірність, неперервність і тривалість**. Ці ознаки також диктують умови визначення і становлення національної системи освіти і виховання.

До **основних функцій вихователя** належать:

- **організаційно-мотиваційна** – сприяє усвідомленню вихователями сутності виховного процесу та свого місця в ньому, забезпечує цілеспрямоване планування виховної роботи та її змістовну реалізацію, формування у вихованців мотивації вдосконалення і самовдосконалення, творче залучення всіх вихованців до виховного процесу;

-
- *мобілізаційна* – передбачає формування і розвиток у вихованців настанови на творче самовдосконалення, на постійний розвиток позитивних якостей та нівелювання негативних, на творче оволодіння знаннями, навичками, вміннями та опанування професійної майстерності;

-
- *формуваньно-розвиткова* – основна, базова функція, сутність якої полягає у формуванні та постійному вдосконаленні у вихованців соціально-ціннісних якостей, забезпеченні гармонійного розвитку особистості українського громадянина та ефективної самореалізації його творчого потенціалу в професійній діяльності;

-
- *інформаційно-комунікативна* – полягає в активному цілеспрямованому впливі на свідомість, підсвідомість, інтелектуальну, емоційно-почуттєву, вольову і мотиваційну сфери особистості вихованця, формуванні високої культури спілкування і загального етикету, правил повсякденної поведінки, розвитку соціально значимих цінностей серед вихованців;

-
- *профілактично-перевиховна* – полягає у прогнозуванні, попередженні та ліквідуванні негативних проявів поведінки, психолого-педагогічному попередженні девіантної поведінки, подоланні та усуненні негативних рис характеру вихованця, цілеспрямованому формуванні мотивації до постійного самовдосконалення;

-
- *оцінково-контрольна* – полягає в контролі, перевірці та оцінці результатів виховного процесу і внесенні в нього відповідних змін і корективів.

Характер і ефективність реалізації цих функцій вихователями, безумовно, залежать від їх ініціативності, сумлінності, творчості, педагогічної майстерності.

3. Модель виховного процесу.

- У виховному процесі мають існувати не суб'єкт-об'єктні взаємини, а суб'єкт-суб'єктні. На думку деяких дослідників, наприклад А. М. Бойко, такі взаємини є основою нової гуманістичної парадигми виховання в українському суспільстві. О.В. Сухомлинська звертає увагу на особистісний підхід у вихованні, І.Д. Бех – на особистісно орієнтований підхід, Г.О. Балл, О.В. Киричук, Р.М. Шамелашвілі – на діалогічну взаємодію вихователів і вихованців.

-
- Незважаючи на таку різну термінологію цих дослідників, сутність їхнього підходу до виховного процесу одна – гуманістична. Безперечно, необхідність гуманістичної парадигми виховання в українському суспільстві не викликає сумніву.

-
- Для того, щоб виховний процес зрозуміти як систему, необхідно розглянути та проаналізувати його складові. Компоненти процесу виховання об'єднуються запитанням: «З чого складається цей процес?», а функції – «Для чого існує цей процес?»
 - Цілеспрямовано організовану та струнку систему цих компонентів визначають як **структуру, або модель виховного процесу.**

Критерії моделі процесу виховання за І. П. Підласим:

- цілі,
- завдання,
- зміст виховного процесу,
- взаємодія вихователів і вихованців,
- застосовані методи і форми виховної діяльності,
- послідовність етапів (стадій) розвитку процесу в часі

Основні *дії вихователя у виховному процесі:*

- – визначення цілей та завдань виховання;
- – залучення вихованців до активної участі в цій діяльності;
- – формування у них мотивів і мотивації самовдосконалення;
- – визначення змісту виховання і виховних заходів;
- – планування й організація виховної роботи;
- – надання навчальній і повсякденній діяльності вихованців позитивного емоційного забарвлення і виховного аспекту;
- – допомога і регулювання;
- – контроль за процесом виховання, функціонуванням його окремих компонентів та оперативне внесення до них відповідних змін;
- – оцінка результатів виховання тощо.

Основні ланки *участі вихованців у виховному процесі*:

- – усвідомлення і сприйняття ними норм і правил поведінки;
- – формування, розвиток і поглиблення мотивів і мотивації вдосконалення і самовдосконалення;
- – осмислення, опанування норм і правил вихованої поведінки, дотримання їх у повсякденній життєдіяльності;
- – формування переконань;
- – прояв емоційно-вольового ставлення до власних дій;
- – самоконтроль, самооцінка своєї поведінки та внесення до неї відповідних корективів, змін тощо.

4. Закони виховання та їх характеристика

- Процес виховання як специфічний вид соціальної діяльності підпорядковується певним правилам, має свої закони та закономірності. Вони визначають порядок досягнення цілей і завдань виховання, сприяють ефективному управлінню виховною діяльністю, дають можливість передбачити результати виховної роботи і науково обґрунтувати, гуманізувати та оптимізувати мету, ідеал, зміст, методи й форми виховання українських громадян на сучасному етапі розбудови нашої держави.

-
- **Закони виховання дають можливість з'ясувати сутність виховного процесу, відбивають його об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки. У педагогічних працях А.М. Алексюка, Ю.К. Бабанського, А. М. Бойко, С.У. Гончаренка, С.Г. Карпенчук, І. П. Підласого, М.М. Фіцули, І.Ф. Харламова, М. Д. Ярмаченка та інших учених сформульовано багато педагогічних законів.**
 - **Проаналізуємо зміст тих законів, які проявляються в більшості освітньо-виховних систем.**

- **Закон соціальної зумовленості цілей, змісту, принципів і методів виховання** виявляє об'єктивний процес визначального впливу суспільних відносин, соціального устрою на формування основних компонентів процесу виховання.
- Сьогодні актуальною є проблема національного чи громадянського виховання або національної спрямованості виховання. Теорія виховання на основі загальнопедагогічних концепцій виховання громадян України має опрацювати мету, ідеал, завдання, принципи, зміст, форми й критерії оцінки національного виховання – зокрема і визначитись із національною спрямованістю змісту всього виховання. Цей процес неминучий, він необхідний, тому що пов'язаний з українським державотворенням, формуванням національної системи освіти та виховання, формуванням менталітету українського громадянина.

- **Закон зумовленості виховання характером діяльності та спілкування вихованців з'ясовує співвідношення між педагогічним керуванням і розвитком активності вихованців як суб'єктів самовиховання, між способами організації виховного процесу та його результатами, тобто характер виховної та іншої діяльності вихованців має формувати гармонійно розвинутих громадян України, здатних ефективно реалізувати власні життєві настанови.**
- В цьому процесі діяльність і спілкування – важливі фактори формування свідомості та самосвідомості, провідних рис особистості вихованця.

- **Закон цілісності та єдності процесу виховання** виявляє співвідношення частини та цілого у виховному процесі, необхідність гармонійної єдності всіх його компонентів.
- Процес виховання має організовуватись у комплексі, становити як у теоретичному, так і прикладному аспекті суцільну єдність і слугувати основному призначенню – формуванню духовно багатой, національно свідомой, професійно розвиненої особистості вихованця – громадянина Української держави, з активним позитивним ставленням до планети Земля, до України, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до сім'ї.

- **Закон єдності і взаємозв'язку теорії та практики виховання** розкриває співвідношення між змістом і методами виховання та майбутньою діяльністю вихованців, залежністю теорії виховання від сучасної соціальної практики.
- Більшість виховних заходів повинна мати професійну та національну спрямованість і ґрунтуватися на загальнолюдських, національних і професійних цінностях, які повинні своєчасно відбиватися в змісті виховання, як і останні досягнення педагогічної та психологічної науки, зокрема – педагогіки співробітництва, гуманістичної педагогіки та особистісно орієнтованої педагогіки.

- Отже, **закони виховання** – це об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення виховного процесу.
- В цих законах – сутність процесу виховання. Тому їх знання допомагає вихователям науково обгрунтувати зміст виховання, правильно визначити прийоми та засоби виховної роботи, уникати шаблонного підходу до педагогічної діяльності, інноваційно і творчо організовувати та проводити виховні заходи, ефективно вирішувати виховні завдання і в цілому оптимізувати та гуманізувати цей складний соціально значущий процес.

5. Система принципів виховання

- Узагальнюючи сучасні методологічні та теоретичні підходи до обґрунтування системи принципів виховання, які існують на сьогодні у педагогіці, можна вивести таку **систему принципів виховання**:

-
- цілеспрямованість;
 - суспільна спрямованість, зв'язок із життям;
 - виховання в праці;
 - виховання в колективі та через колектив;
 - суб'єкт-суб'єктний характер виховних взаємин;
 - гуманізм і демократизм у поєднанні з високою вимогливістю та пошаною до особистості вихованця;
 - опора на позитивні якості в колективі та особистості вихованця;
 - наступальність, активність, системність і конкретність виховних заходів;
 - свідомість, самодіяльність та активність вихованців;
 - поєднання комплексного, диференційованого та індивідуального підходів у виховній діяльності;
 - єдність, погодженість і спадковість виховних впливів, зусиль і дій школи, сім'ї та громадськості;
 - оптимізація виховного процесу.